

แนวความคิดและความเข้าใจหลักพุทธปรัชญา

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวความคิด (Concept) เกี่ยวกับศาสนา ปรัชญา ความเข้าใจหลักศาสนาและปรัชญา ความแตกต่างระหว่างปรัชญาตะวันตกและปรัชญาตะวันออก ซึ่งจะทำให้เห็นความแตกต่างของหลักและทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำในทัศนะของนักวิชาการ ซึ่งส่วนใหญ่ยึดถือตามแนวทางปรัชญาตะวันตก กับหลักธรรมะซึ่งใช้สำหรับผูกครองหรือ ญูงำตามหลักพุทธปรัชญาและในส่วนท้ายจะกล่าวถึงแนวความคิดหลักที่สำคัญของพุทธปรัชญา และคุณค่าแห่งพุทธปรัชญาในการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างเสริมภาวะผู้นำ

ความหมายของศาสนาและปรัชญา

คำว่า "ศาสนา" และ "ปรัชญา" นี้มีความเกี่ยวข้องกันและมีผู้ให้ความหมายไว้ มากมายและก็เข้าใจต่าง ๆ กัน แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วอาจจะกล่าวได้ว่า "ศาสนา เป็นเรื่องของความเชื่อ ความเลื่อมใส และการปฏิบัติพร้อมทั้งมีพิธีกรรมตามความเชื่อนั้น" โดยมิจุดมุ่งหมายคือ "ต้องการค้นคว้าหาคำตอบเรื่องโลกและชีวิตตามแนวปฏิบัติที่วางไว้"^๑

ส่วนคำว่า "ปรัชญา" เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงจิตใจมนุษย์และทุกสิ่งทุกอย่างที่ปัญญา มนุษย์สามารถจะรู้ได้ ซึ่งเป็นความรู้ที่พ้นขอบเขตของประสาท เช่น เรื่องเหตุผล (Reasoning)

^๑ กิรติ บุญเจือ, ปรัชญาเบื้องต้นและตรรกวิทยาเบื้องต้น ชุดปรัชญาและชีวิต อันต์ที่ ๑ (ชนบุรี : สำนักพิมพ์คุงฉินวิทยการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๘.

^๒ แสง มนวิฑูร, ปรัชญามหาแสง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การเวก, ๒๕๒๑), หน้า ๑๒.

ความเข้าใจ (Insight) สามัญสำนึก (Commonsense) ฯลฯ โดยมี
จุดมุ่งหมายคือ ต้องการค้นคว้าหาคำตอบเรื่องโลกและชีวิตตามแนวเหตุผล^๒

ความเข้าใจในเรื่องศาสนาและปรัชญา

โดยทั่วไปแล้วศาสนากับปรัชญามีความเกี่ยวข้องกันและมีวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกัน
แต่ก็มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่ซึ่งอาจจะแยกพิจารณาส่วนที่เหมือน ส่วนที่แตกต่างกันให้เห็นชัดเจน
ได้ดังนี้

ศาสนา มุ่งถึงเรื่องความเชื่อในเรื่องของอำนาจที่คอยควบคุมซึ่งจุดหมายปลายทาง
ของมนุษย์ แสดงถึง ความกลัว ความเคารพ ความรัก และความภักดี และเมื่อเกิดมีสิ่ง
เหล่านี้ขึ้นแล้วก็จะมีวิธีการในการปฏิบัติตามแนวทางของศาสนา นอกจากนี้ ศาสนา มุ่งสอน
ให้มนุษย์เข้าใจในธรรมชาติของสากลจักรวาลด้วยจิตใจ ตลอดจนความสัมพันธ์ของมนุษย์
ต่อสากลจักรวาล ปลุกฝังให้เกิดศรัทธา และพยายามที่จะช่วยให้มนุษย์ ปรับตัวให้สามารถ
ดำรงตนอยู่ในสากลจักรวาลได้ ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนในศาสนาจนบรรลุถึงขั้นที่สุด
ศาสนาจึงเกี่ยวข้องกับสมัชชา คือ เกี่ยวข้องกับประชาชนทั่วไป และผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกัน
ย่อมคำนึงตามพิธีขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ เรื่องของศาสนาจึงมีประเพณีนิยม
หรือความเชื่อ ความศรัทธา เป็นหลักสำคัญอยู่ด้วยเสมอ

^๑ อรรถิ บุญเจือ, ปรัชญาเบื้องต้นและครุฑวิทยาเบื้องต้น ชุดปรัชญาและชีวิต
ฉบับที่ ๑, หน้า ๘.

^๒ แสง มนวิฑูร, ปรัชญาหาแสง, หน้า ๑๒.

ส่วนในเรื่องปรัชญานั้นนักปรัชญาเมธีทั้งหลายมุ่งที่จะให้ความคิดอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับสังขารธรรม เพื่อให้มีความเข้าใจอย่างทะลุปรุโปร่งในเรื่องโครงสร้างของสากลจักรวาล ตลอดจนความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสากลจักรวาล ศึกษาคุณค่าเกี่ยวกับธรรมชาติของสสาร ชีวิต วิญญาณ พระผู้เป็นเจ้า ตลอดจนความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ที่มีต่อกัน โดยอาศัยการคิด วิพากษ์ วิจารณ์ ด้วยเหตุผลเป็นสำคัญ แล้วจัดความรู้ความคิดที่เกิดขึ้นให้เป็นระบบ (Systematic Study) ทั้งนี้โดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมหรือความเชื่อถือศรัทธาแต่อย่างใด ปรัชญาจึงเกี่ยวข้องกับเอกัตบุคคคล ดังนั้นการจะเข้าใจปรัชญา ก็จะต้องอาศัยการคิดพิจารณาด้วยตนเองเป็นหลักสำคัญ °

ขอเหมือนและขอแตกต่างระหว่างศาสนากับปรัชญา

จากการที่ได้กล่าวถึงความหมายและความเข้าใจ เรื่องศาสนาและปรัชญาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า ทั้งศาสนาและปรัชญาต่างก็มีข้อที่เหมือนกันตรงที่วัตถุประสงค์ในความพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของสากลจักรวาล ตลอดจนจุดหมายปลายทางของมนุษย์ในสากลจักรวาล เพื่อจะได้ปรับตัวให้อยู่อย่างสงบสุข แต่วิธีการในการที่จะเข้าถึงจุดหมายปลายทางต่างกันตรงที่ศาสนาเน้นในหลักการปฏิบัติด้วยความเชื่อ ความศรัทธา ความเคารพ เพื่อจะขจัดความกลัวต่าง ๆ และเข้าถึงความสุขสงบทางใจ ส่วนปรัชญาเน้นในการใช้เหตุผล วิพากษ์ วิจารณ์สิ่งต่าง ๆ ด้วยการตั้งในค่านการใช้วิจารณ์ญาณ ดังนั้น จึงอาจจะหาข้อสรุปได้ว่าทั้งสองฝ่ายต่างมีจุดหมายเหมือนกันในการค้นคว้าหาคำตอบ เรื่องโลกและชีวิต แต่มีวิธีการที่ต่างกัน กล่าวคือ ศาสนาเน้นแนวทางปฏิบัติด้วยความเชื่อถือด้วยความศรัทธา ส่วนปรัชญาที่แนวทางแห่งเหตุผล

ทักษิณคณาชกร, ปรัชญา พิมพ์เป็นบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ นางวงษ์
แสงประภา วัดโสมนัสวิหาร, ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๓ (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานคร
การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๕-๒๖.

ความหมายและเนื้อหาของปรัชญาบริสุทธิ์

คำว่า "ปรัชญา" มีต้นเค้ามาจากภาษาสันสกฤต จากคำว่า ปร กับ ชญา ปร หรือบรม แปลว่า ประเสริฐ อย่างเอก แท้จริง ส่วนคำว่า ชญา แปลว่า ความรู้ หรือญาณ จึงแปลรวมได้ใจความว่า ความรู้อันประเสริฐ ถ้าเป็นภาษาบาลีก็น่าจะตรงกับคำว่า ปัญญา ซึ่งหมายถึง ความรู้อยิ่ง รู้อุ หรือความรู้รอบรู้ควบความฉลาดและสุขุม

ส่วนคำว่า Philosophy มาจากภาษากรีก คือ Philia แปลว่า Lover และ Sophos มาจาก Sophia แปลว่า Wisdom ดังนั้นคำว่า Philosopher จึงหมายถึงผู้ที่ต้องการจะเป็นนักปราชญ์ ผู้รอบรู้^๑

ปรัชญาบริสุทธิ์แบ่งเป็น ๔ แขนง คือ^๒

- ๑) อภิปรัชญา (Metaphysics) กล่าวถึงเรื่อง ความจริง (Reality) คืออะไร
- ๒) ญาณวิทยา (Epistemology) กล่าวถึงวิธีการที่จะเข้าถึงหรือรู้ความจริงได้อย่างไร
- ๓) ตรรกวิทยา (Logic) ว่าด้วยหลักเกณฑ์ในการใช้เหตุผล
- ๔) วิทยาว่าด้วยคุณค่า (Axiology) แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านจริยศาสตร์ (Ethics) ความดี ความชั่ว และมาตรฐานในการวัดความดีความชั่ว กับด้านศิลปปรัชญาหรือสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ว่าด้วยความงาม คืออะไร มีมาตรฐานในการวัดอย่างไร

ดังนั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่า วิชาปรัชญาศึกษาเรื่องอันเกี่ยวกับความดี ความงาม ความจริง และเหตุผล

^๑ กীরติ บุญเจือ, ปรัชญาเบื้องต้นและตรรกวิทยาเบื้องต้น ชุดปรัชญาและชีวิต
ฉบับที่ ๑, หน้า ๑๓-๑๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

จุดเริ่มต้นของปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตก

ความจริงแต่เดิม คำว่า "ปรัชญา" มิได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นชื่อเรียกวิชาใดวิชาหนึ่งโดยเฉพาะในฝ่ายตะวันออก การที่บัญญัติใช้ขึ้นมาเพื่อชี้แจงถึงวิชาชนิดหนึ่งซึ่งฝ่ายตะวันตกมีศัพท์บัญญัติโดยเฉพาะว่า Philosophy แม้ว่าจะมีความหมายไม่ตรงกันทีเดียวนักก็ตาม แต่ทว่าในปัจจุบันนี้ก็ได้ใช้แทนกันจนเคยชินแล้ว ดังนั้น เพื่อมิให้เกิดความสับสนและสับสนในการพิจารณาในที่นี้จึงเรียกแยกเป็น ปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตก ซึ่งคำหลังนี้ใช้แทนคำว่า Philosophy

คำว่า "ปรัชญา" แต่เดิมหมายถึง ความรู้เท่านั้น มิได้ชี้แจงว่าเป็นความรู้ในวิชาใดวิชาหนึ่ง ส่วนลักษณะวิชาที่มีการกล่าวถึงสภาพของโลกหรือธรรมชาติและมนุษย์ โดยเฉพาะนั้น เรียกว่า "พรหมวิทยา" กับอีกคำหนึ่ง คือ "ทรรศนะ" ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า เครื่องเห็น การเห็น แต่ในลักษณะวิชาหมายถึงการเล็งถึงเครื่องอุปกรณ์ในการรู้อย่างเห็นจริง หรือสื่อเพื่อให้ถึงความรู้แท้ แบ่งออกเป็น ๒ แผนก แผนกแรกกล่าวถึงสภาพของโลกหรือของธรรมชาติ กล่าวถึงเรื่องการค้นหาเหตุของโลก บรรพศักราชอันอยู่นอกเหนือไปกว่าธรรมชาติ และการกำจัดความทุกข์ อีกแผนกหนึ่งกล่าวถึงเรื่องสภาพของตนเองโดยเฉพาะ^๑

นอกจากนี้แล้ว "ปรัชญา" ในลักษณะที่เป็นวิชาหนึ่งนี้ ในคัมภีร์พระเวทซึ่งถือกันว่าเป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่สุดในโลก ก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับ "ปรัชญา" โดยเฉพาะปรากฏอยู่ใน "อูปนนิษิต" ซึ่งแสดงถึงอุปติการณ พุทธิการณ และปรากฏการณ์ของโลกและบุคคล หรืออีกนัยหนึ่ง "อูปนนิษิต" ตามความหมายที่ท่าน ศังกรวิจารณ์ได้อธิบายไว้ว่า เป็นวิชาชนิดหนึ่งเมื่อเข้าใจแล้วทำให้วิชาลบละลายไป ดังนั้นจึงเป็นวิชาหนึ่งที่สามารถกำจัดอัญญาหรือความไม่รู้ให้หมดสิ้นไปได้^๒

^๑ทักษิณฉนาชกร, ปรัชญา พิมพ์เป็นบรรณาธิการในงานฉบับกิจศพ นางวงษ์
แสงประภา วัดโสมนัสวิหาร, ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๗, หน้า ๕๑.

^๒สวามี สัตยานันทบุรี ปรากฏา (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๗),
หน้า ๒๔๕-๒๔๖, ๒๔๘.

จะเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นของปรัชญาตะวันตกมีมานานก่อนคริสตกาลหลายพันปี โดยเฉพาะในอินเดียมีศาสนาเป็นแกนเกิด ควบคู่การเริ่มมีความสงสัยเกี่ยวกับเรื่องโลกและชีวิต ส่วนในทางตะวันตกนั้น ความสงสัยก็เป็นบ่อเกิดแห่งปรัชญาเช่นกัน โสกราตีส (Socrates, 470-399 BC) บิดาแห่งปรัชญาตะวันตกก็มีความสงสัย (Doubt) ทุกสิ่งทุกอย่าง ทุก ๆ ประเพณีและทุกพฤติกรรม ส่วนนักปรัชญาเมธีคนอื่น ๆ ก็เริ่มต้นในการคิดปรัชญา ความสงสัยเช่นกัน เดส์คาร์ตส์ (Descartes) ก็เป็นผู้สงสัยในทุกอย่าง การสงสัยทำให้เกิดความคิดตรามโนที่มีชีวิตอยู่ก็จะต้องมีความคิดจนกว่าจะหมดความสงสัย จึงจะเชื่อ (I think, therefore I am) จนกล่าวได้ว่า ความสงสัยนี้เอง เป็นมูรากของปรัชญาตะวันตก ส่วนตัวปรัชญาตะวันตกก็ได้เกิดจากการค้นคว้าหาคำตอบ ปัญหาหรือความสงสัยที่เกิดขึ้น เช่น "ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร" สิ่งนี้เป็นมูรากของปรัชญาตะวันตก และการที่เดส์คาร์ตส์ ลอกกับฮิวม์และคานท์ บรรยายที่มาของความรู้ตามมติของตนเอง จนเกิดเป็นทฤษฎีขึ้นที่มีชื่อเรียกว่า Rationalism, Empiricism และ Apriorism^๑ โดยลำดับ เรียกได้ว่าเป็นตัวปรัชญาของฝ่ายตะวันตกอย่างหนึ่ง

ความแตกต่างระหว่างปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตก

แม้ว่าโดยหลักการแล้วปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตกจะมีความสงสัย มีความแปลกใจ ในเรื่องต่าง ๆ อันเกี่ยวกับโลกและชีวิตคล้ายคลึงกัน แต่ปรัชญาตะวันออกและตะวันตกก็มีส่วนที่แตกต่างกัน คือ^๒

^๑ ทักษิณณาธิกร, ปรัชญา พิมพ์เป็นบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ นางวงษ์ แสงประภา วัดโสมนัสวิหาร, ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๗, หน้า ๕๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๖.

หลักปรัชญาตะวันออกเป็นไปตามหลักปัจเจกภาพ ส่วนหลักปรัชญาตะวันตกเป็นไปตามหลักสัมพันธภาพ เช่น ถ้าปรัชญาตะวันออกจะตั้งปัญหาว่า บุคคลคืออะไร บุคคลมีความสัมพันธ์กับสากลจักรวาลหรือสัมพันธภาพอย่างไร ส่วนฝ่ายตะวันตกจะตั้งปัญหาไปอีกแนวหนึ่งว่า สัมพันธภาพคืออะไร สัมพันธภาพกับบุคคลอย่างไร

จากการยึดหลักหรือพฤติกรรมที่แตกต่างกันนี้เอง ผลลัพธ์ของแนวความคิดปรัชญาที่มีต่อวิทยาการทางตะวันออกและตะวันตกจึงต่างกัน เพราะหลักอันเกี่ยวกับสัมพันธภาพ เช่น รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ เจริญก้าวหน้าหรือเป็นระบบมากกว่าประเทศตะวันออก แต่ในขณะเดียวกันประเทศทางตะวันออกก็เจริญในด้านโลกุตรธรรมมากกว่าประเทศตะวันตก

อาจจะกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือ ประเทศทางตะวันตกเจริญในทางค่านิยมวัตถุ (Materialism) แต่ประเทศทางตะวันออกเจริญทางค่านิยมจิตใจ (Spiritualism) นอกจากนี้แล้วแนวทางในการศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ก็แตกต่างกัน กล่าวคือ ทางตะวันตกมีความรู้สูงทางโลก ส่วนตะวันออกมีความรู้สูงหรือเจริญทางธรรม "การเรียนทางโลกกับทางธรรมสวนกระแสกัน การเรียนทางโลกเป็นการเรียนนอก คือ ยิงเรียนสูงยิงออกห่างตัวเองมากขึ้น ส่วนการเรียนทางธรรมเป็นการเรียนเข้า คือ เรียนจากข้างนอกเข้ามาหาตัว หยิบไปหาละเอียด เรียนรู้อะไรแล้วค่อยมาพิจารณาเพื่อพิจารณาทุก ๆ จิต ฯลฯ"

ปิ่น มุกกันต์, ปรากฏการณ์เรื่องจิต พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย พิมพ์เป็น
บรรณาธิการในงานพระราชนิพนธ์ พ.อ.ปิ่น มุกกันต์ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๑๕
(นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี : โรงพิมพ์ ข. ชุมชุมช่าง, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕.

จากแนวความคิดที่แตกต่างกันในหลักการดังกล่าวนี้ จะเป็นแนวทางในการพิจารณาหลักภาวะผู้นำตามแนวความคิดของตะวันตก กับหลักพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำ ทั้งนี้เพราะในขณะที่แนวความคิดด้านการปกครอง การบริหารของนักวิชาการตะวันตก ศึกษาคนควาเรื่อง องค์การ (Organization) แบบต่าง ๆ การพัฒนาองค์การหรือเรื่อง การพัฒนาการเมือง การบริหาร นโยบายสาธารณะ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่อง "สมัชชา" ทั้งสิ้น แต่ในหลักพุทธปรัชญา ซึ่งได้พูดถึงเกี่ยวกับเรื่องนี้นั้น ล้วนแต่ให้พิจารณา ศึกษา หรือพัฒนาเอกัตบุคคลก่อน ยกตัวอย่าง เช่น ในการปกครองหรือการที่จะเป็นผู้นำคนอื่นนั้นจะต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน โดยการให้ปัญญา "ปัญญายอมปกครองตน" ^๑ ทั้งนี้เพราะถือว่า "ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก" ^๒ และ "ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย" ^๓ เมื่อให้ความสำคัญกับเอกัตบุคคลโดยให้ตนเองเป็นเจ้าของอำนาจแห่งตนแล้ว และปกครองตนเองอยู่ในครรลองธรรมย่อมจะมีอำนาจและเป็นใหญ่ได้ด้วยการมี "ธรรมเป็นอำนาจ" ดังพุทธภาษิตที่ว่า

"สัตว์ทั้งหลาย จำพวกหงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง เนื้อฟาน
ทั้งหมดยอมยกถวายราชสีห์ ความเสมอกันในกายไม่มี ฌันติก,
มนุษย์ทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าคนหนึ่งมีปัญญา เขาก็ยอม
เป็นใหญ่ในมนุษย์เหล่านั้น ไม่เหมือนคนพาลซึ่งถือร่างกาย
เป็นใหญ่ ดังนี้" ^๔

ดังนั้น ที่มาในเรื่องอำนาจของผู้นำตามหลักพุทธปรัชญาจึงเกิดจาก "ธรรมานุภาพ" คือการที่ผู้นำประพฤติในสิ่งที่ถูกต้อง ชอบควรซึ่งเป็นอำนาจที่ก่อให้เกิดการยอมรับและเชื่อฟังอย่างจริงใจ

^๑ พระไตรปิฎก ๑๕/๑๓๕/๕๒.

^๒ พระไตรปิฎก ๑๕/๒๑๘/๖๒.

^๓ พระไตรปิฎก ๑๕/๑๕๕/๕๘.

^๔ พระไตรปิฎก ๒๒/๓๐๕/๓๑๘.

ปรัชญาทางตะวันตก มีมูลรากมาจากความสงสัย แต่ปรัชญาทางตะวันออก มีมูลรากปรากฏขึ้นโดยอาศัยการตรัสรู้เป็นปทัสฐาน เช่น พุทธปรัชญาก็ยึดเอาความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นต้นเค้า แม้หาก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ พระองค์ก็ได้สงสัยถึงความ เป็นไปต่าง ๆ ของโลก ความสงสัยนั้นเป็นปัจจัยให้แสวงหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่อง ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่ในระหว่างที่ยังมิได้ตรัสรู้ก็ยังมีถือเอาเป็นตัวยุติเพราะ เป็นเพียงโลกีย์ปัญญาเท่านั้น แต่ทว่าความตรัสรู้ (สัมโพธิญาณ) ซึ่งเกิดภายหลังเมื่อสิ้น ความสงสัยแล้วเท่านั้น จึงเป็นมูลรากหรือที่มาของปรัชญาตะวันออก พุทธปรัชญาก็คือ การอธิบายการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าตามหลักแห่งเหตุผล โดยนักปรัชญาเมธีในชั้นหลัง ๆ ต่อมาและได้เกิดเป็นนิกายต่าง ๆ มากมาย

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ปรัชญาตะวันออกคือพฤติกรรมตามหลักเหตุผลอันเกิดจากการตรัสรู้เป็นปทัสฐาน ส่วนปรัชญาตะวันตกเป็นพฤติกรรมตามหลักเหตุผลซึ่งเกิดจากความสงสัยหรือความแปลกใจ ด้วยเหตุนี้ เบื้องปลายแห่งปรัชญาตะวันตกจึงเป็นเพียงเบื้องต้นแห่งปรัชญาตะวันออกเท่านั้นเอง

จากการที่ปรัชญาตะวันตกถือเอาหลักสมัชชภาพเป็นสำคัญ พฤติกรรมของปรัชญาตะวันตกจึงเป็นไปในทางปฏิโลม คือ เล็งจากจำนวนหรือชุมชน ลงมาหาหน่วยหรือแต่ละบุคคล ทำให้เป็นการยากแก่ความเข้าใจ เพราะชุมชนก็เป็นผลรวมของเอกชน การจะเข้าใจสมัชชภาพได้ควรจะต้องอาศัยบุคคลภาพเป็นมาตรฐาน หากมีความเข้าใจในบุคคลแล้ว ก็ย่อมมีความเข้าใจในสมัชชภาพด้วย เช่น ถ้ารู้จักน้ำเพียงหยดก็ย่อมสามารถรู้จักน้ำทั่ว ๆ ไปด้วย เพราะมีส่วนประกอบเหมือนกัน พฤติกรรมของปรัชญาตะวันตกจึงผิดไปจากหลักธรรมชา และไม่มีบทสรุปหรือจุดควมสานจนสิ้นความสงสัยอย่างแท้จริงได้

ส่วนปรัชญาตะวันออกถือเอาปัจเจกภาพเป็นต้นเค้าแห่งการอธิบาย แล้วจึงอธิบายสมัชชภาพเป็นการอธิบายแบบอนุโลม คือ เริ่มจากหน่วยไปหาจำนวน จึงสามารถหาคำตอบความสงสัยทุกชนิดในจิตใจของบุคคลได้ จนข้ามพ้นอัญญาณเกิดความรู้ในที่สุด เช่น ในหลักพุทธปรัชญาเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ชี้ชัดให้เห็นความเกิดดับ

ของบุคคลภาพใด และถ้าสามารถเข้าใจนำไปอธิบายหลักสัมชภาพใดก็จะเข้าใจธรรมชาติ
ของระบบจักรวาลได้อย่างหมดสิ้นความสงสัย ทั้งนี้เพราะถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง

(Man Centered) ของสิ่งทั้งปวง มนุษย์แต่ละคนก็เป็นโลก ๆ หนึ่งดังพุทธภาษิตที่ว่า
เรานัญญัติโลก เหตุเกิดแห่งโลก และความคับแค้นแห่งโลก เครื่องให้ถึงความ
ความคับแค้นแห่งโลก ในอรรถาพจน์มีประมาณหนึ่ง มีสติปัญญาและใจนี้
เท่านั้น^๑

หลักพุทธปรัชญาสำหรับผู้นำหรือผู้ปกครอง จึงล้วนแต่เป็นเรื่องของหลักปัจเจกภาพ
ทั้งสิ้น เพราะเมื่อผู้นำหรือผู้ปกครองประพฤติธรรมแล้ว ก็ย่อมจะทำให้หมู่คณะประสบความสุข
ความสำเร็จได้ในที่สุด ดังมีพุทธภาษิตว่า

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ใดได้รับสมมุติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติ
เป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมไปตามโดยแท้ ถ้า
พระราชาก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมรัฐก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วกัน^๒

ความหมายและความเข้าใจสารัตถะแห่งพุทธศาสนา พุทธปรัชญา และการนำคุณค่าพุทธปรัชญา
ใช้ในการพัฒนาสร้างเสริมภาวะผู้นำ

จากการที่กล่าวถึงความหมายและความแตกต่างของคำว่า ศาสนา และปรัชญา
แล้วนั้น ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างคำว่าพุทธศาสนา และพุทธปรัชญาได้ว่า พุทธศาสนา
หมายถึง คำประศาสน์ของพระพุทธเจ้า และเนื่องจากคำประศาสน์ของพระพุทธเจ้าได้ถูก
รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก จึงถือเอาพระไตรปิฎกเป็นหลักแห่งพุทธศาสนา ส่วนพุทธปรัชญา
หมายถึง การอธิบายคำประศาสน์ของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ โดยไม่ปะปนด้วยความศรัทธา

^๑ พระไตรปิฎก ๒๑/๘๖/๘๘.

^๒ พระไตรปิฎก ๒๓/๖๓๓/๑๘๘.

ของพระองค์ท่านแม่แต่น้อย "พฤติกรรมตามหลักเหตุผลอันเกิดจากความศรัทธาเป็นปทัสฐานของพุทธปรัชญา" ^๑ ปรัชญาเมธี จะต้องพิจารณาเห็นว่า คำประศาสน์นั้น ๆ มีความจริงเพียงใดเป็นไปตามหลักเหตุผลใดอย่างไร นักปรัชญาเมธีจะยอมรับความจริงก็ต่อเมื่อได้แสดงเหตุผลเพียงพอแล้ว และสิ่งนี้คือจุดแยกพุทธปรัชญาออกจากศาสนา ^๒

การที่เกิดมีพุทธปรัชญาขึ้นก็เนื่องจากหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน มีความละเอียด ลึกซึ้ง และลุ่มลึก จนยากที่คนธรรมดาสามัญจะเข้าใจได้อย่างชัดเจน หรือเข้าใจได้ทันที ต่อมาชั้นบรรดาจารย์จึงอธิบายไว้โดยนัยยักยาวพิศดาร และนักปรัชญาเมธีก็ได้ช่วยชี้แจงเพิ่มเติมโดยใช้หลักเหตุผล ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงประกาศศาสนาโดยมีคำอาศัยอำนาจเหตุผลเป็นเกณฑ์ แต่ทรงประกาศโดยอาศัยอำนาจแห่งการศรัทธาของพระองค์โดยเฉพาะ ทั้งนี้เพราะการที่ทรงตรัสสอนย่อมบันดาลให้เกิด บัจเจกภาพ (Personality) ได้ยิ่งใหญ่หลวง พระองค์จึงทรงเผยแพรศาสนาโดยอำนาจนี้ เมื่อคนธรรมดาสามัญเข้าใจหลักธรรมมี บัจเจกภาพเช่นนั้นแล้ว ย่อมไม่ต้องค้นคว้าหาเหตุผลมากนัก อาศัยความใกล้ชิดและคำแนะนำก็เพียงพอที่จะชักจูงความสงสัยให้สิ้นสุดลงได้ ด้วยเหตุนี้ในสมัยพระองค์แนวเหตุผลจึงไม่ค่อยมีแพร่หลายมากนัก แต่เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ไม่มีใครสามารถแสดงอำนาจ บัจเจกภาพได้เช่นนั้น จึงต้องหันไปหาเหตุผลเป็นที่พึ่ง จึงทำให้เกิดปรัชญาขึ้นอีกทางหนึ่ง ^๓

^๑ สวามี สัตยานันทบุรี, ปารุกถา, หน้า ๑๘.

^๒ แสง มนวิฑูร, ปรัชญามหาแสง, หน้า ๑๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๑.

การตรัสรู้หรือการบรรลุถึงสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า เป็นมูลรากของปรัชญา และทฤษฎีปรัชญาก็คือการอธิบายคำสั่งสอนหรือความตรัสรู้ตามหลักแห่งเหตุผล ดังนั้นจึงเกิดความเห็นแตกแยกกันไปหลายนิกาย เมื่อพุทธศาสนาได้แผ่ขยายลงรากลึกลงในประทศต่าง ๆ แต่ละนิกายเหล่านั้นก็พยายามตั้งกฎเกณฑ์ที่จะอธิบายความตรัสรู้แตกต่างกันไปตามความเข้าใจของตนเป็นต้นว่าพุทธศาสนานิกายมหายานก็ถือตามหลักเหตุผลในการดำเนินชีวิตของตนตามแนวอาจารย์ที่สืบเนื่องกันมา จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นฝ่ายอาจารย์วาท หลักพุทธปรัชญาคำสอนแนวนี้ปรากฏอยู่ในประทศจีน ญี่ปุ่น และอื่น ๆ ซึ่งถึงแม้ในประทศเหล่านี้จะมีทัศนะเรื่องนับถือพระโพธิสัตว์หรือเทพยดาและภูติผีอยู่ ก็ยังเป็นศาสนาพุทธในเนื้อหาและถือมั่นในพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ส่วนพุทธศาสนาฝ่ายนิกายหินยานถือการปฏิบัติตามธรรมวินัย ถือเอาคำสั่งสอนเป็นหลัก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าฝ่ายเถรวาท ประเทศไทย ลังกา พม่า และประทศอื่น ๆ ในทางเอเชียอาคเนย์ ได้ถือหลักพุทธศาสนานิกายหินยานดังกล่าว และพุทธปรัชญาซึ่งจะได้ศึกษาต่อไปนี้จึงหมายถึงพุทธปรัชญาหรือหลักสัจธรรมแห่งพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเท่านั้น

หลักพุทธปรัชญา

ในการศึกษาค้นคว้า เพื่อที่จะนำพุทธปรัชญาไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพและยกระดับจิตใจ เพื่อสร้างเสริมภาวะผู้นำ หรือความเป็นผู้นำซึ่งมีภาวะจิตใจสูงหรือมีคุณธรรมนั้น จำเป็นที่จะต้องเข้าใจแนวความคิดอันเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญ ๆ โดยทั่วไปของพุทธปรัชญา จากนั้นจึงจะได้เลือกเฉพาะหลักปรัชญาซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องผู้นำ เพื่อพิจารณาศึกษาต่อไป หลักพุทธปรัชญานั้นอาจจะศึกษาหรือมองได้ ๒ ลักษณะ คือ

๑) ศาสนธรรม คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทุกรูปแบบ เป็นหลักการ (Principle) ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ถึง ๔๘,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

๒) พรหมจริยา คือ การนำคำสั่งสอนที่มีปรากฏอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในด้านของการนำมาปฏิบัติปฏิบัติ (Practic) และเมื่อปฏิบัติจริงและถูกต้องตรงตามคำสั่งสอนแล้วจึงจะบังเกิดผลตามความมุ่งหมาย

หลักพุทธปรัชญาเกิดจากผลแห่งการตรัสรู้ (Enlightenment) ของ
พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ตื่น (Awakened One) ผู้รู้ ผู้เบิกบาน แล้วได้สอนสิ่งที่พระองค์
ตรัสรู้แก่มนุษย์ ที่พร้อมจะรับฟังทุกประเภท โดยไม่จำกัด ชาติ ชั้น วรรณะ เพศ ยิวพรรณ
ใด ๆ ทั้งสิ้น ลักษณะการสอนของพระองค์ที่ทำให้สาวกเกิดความมั่นใจเคารพเลื่อมใส
อย่างแท้จริง มีลักษณะที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

- ๑) อภิญญาขัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง ทรงรู้อย่าง เห็นจริง
เองแล้ว จึงทรงสอนผู้อื่น เพื่อให้รู้อย่าง เห็นจริงตามในธรรมที่การรู้อย่าง เห็นจริง
- ๒) สนิทานขัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล ทรงสั่งสอน ชี้แจงให้เห็นเหตุผล
ไม่เลื่อนลอย
- ๓) สัมปภาณีหาริขัมมเทศนา ทรงแสดงให้เห็นจริงได้ผลเป็นอัจฉริยะ ทรงสั่งสอน
ให้มองเห็นชัดเจน สมจริงจนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัจฉริยะ

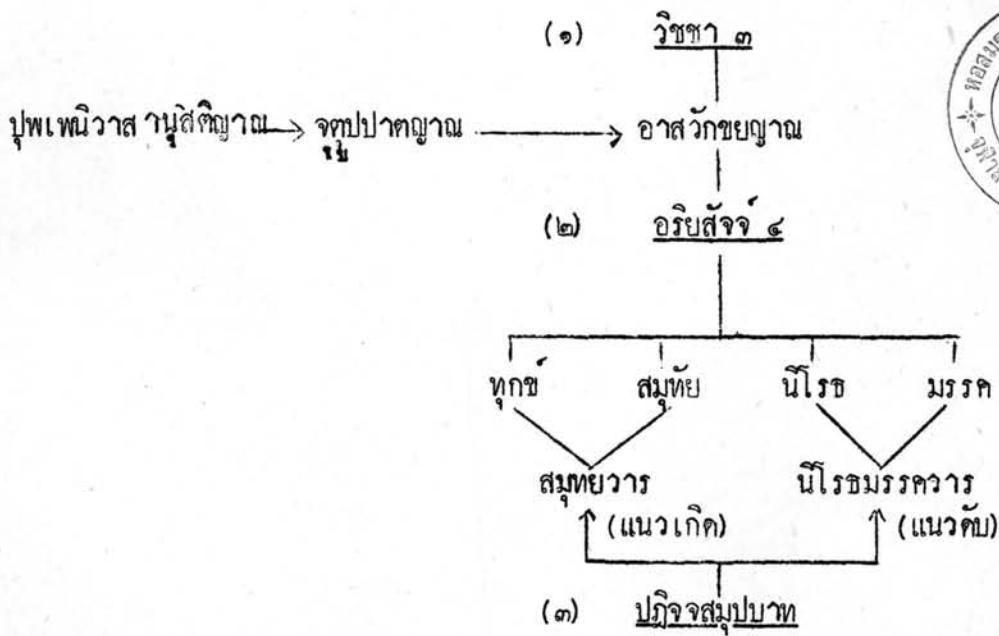
การตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า

หลักพุทธปรัชญาที่ว่า เป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธองค์นั้น ปัญหาอาจจะ
เกิดขึ้นว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมอะไรแน่ เพราะบางท่านก็อธิบายว่า พระองค์ตรัส
อริยสัจ ๔ บางท่านก็ว่าตรัสรู้ วิชา ๓ เพราะตามที่ปรากฏในพุทธประวัติ ในคืนที่
ตรัสรู้นั้น ยามคันทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยามกลางทรงบรรลุนจฺจปาตญาณ
และยามสุดท้ายทรงบรรลุนาสวักขญาณ หลักอริยสัจ ๔ ไม่มีที่อยู่ในญาณทั้ง ๓ นั้นเลย
และอริยสัจ ๔ ปรากฏขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดง ขัมมจักกัปปวัตตสูตรโปรดปัญจวัคคีย์
เมื่อเป็นเช่นนี้จะกล่าวว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ใค้อย่างไร บางท่านว่าพระพุทธเจ้า
ตรัสรู้ ปฏิจฺจสมุปบาท โดยถือเอาอาการที่พระพุทธเจ้าทรงมณสิการ ปฏิจฺจสมุปบาท เมื่อแรก
ตรัสรู้เป็นข้ออ้าง

^๑ พระราชวรมณี (ประยูรช ปรยูชโย), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๘๑.

ปัญหาอันเกิดจากความสับสนดังกล่าวข้างต้น เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจ เพราะจะเป็นแทนหรือเป็นหลักซึ่งจะทำให้เข้าใจในหลักพุทธปรัชญาข้อปลีกย่อยอื่น ๆ ด้วย

ต่อปัญหาดังกล่าว ความเห็นทั้ง ๓ ทรรศนะ ล้วนถูกต้องด้วยกันทั้ง ๓ ฝ่าย เพียงแต่มองกันคนละแง่ กล่าวคือ ถ้ามองในแง่ของธรรมอันเป็นองค์ประกอบของการตรัสรู้ก็ได้แก่ วิชา ๓ ถ้ามองในแง่การปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการตรัสรู้ ก็ได้แก่อริยสัจ ๔ และถ้ามองในแง่ลักษณะของความรู้ที่ได้ประหารหรือกำจัดวิชาให้สิ้นไปก็ได้แก่ปัจจุสมุปปาต และที่สำคัญที่สุด คือ หลักธรรมทั้ง ๓ มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันเป็นระบบอย่างแยกไม่ออก อาจจะสามารถแสดงความสอดคล้องสัมพันธ์กันของหลักธรรมทั้ง ๓ ได้ด้วย ดังข้างล่างนี้^๑

^๑เพิ่ม รัชโชย, "การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่องหลักปัจจุสมุปปาต" วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิตภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒, หน้า ๔-๕.

การตรัสรู้ธรรมอาจจะเรียงตามหมายเลข คือ วิชา ๓ ทำให้เกิดหลักอริยสัจ ๔ และหลักอริยสัจ ๔ ทำให้เกิดหลักปฏิจจนุปบาท หรือ หลักปฏิจจนุปบาททำให้เกิดอริยสัจ ๔ และอริยสัจ ๔ ทำให้เกิดวิชา ๓ ก็ไขว่คว้าเหตุนี้จึงเป็นการสมเหตุสมผลที่ว่า พระพุทธเจ้า ตรัสรู้ วิชา ๓ อริยสัจ ๔ และหลักปฏิจจนุปบาท การที่พระองค์ตรัสรู้ธรรมดังกล่าวนี้เอง จึงได้พระนามว่า พุทธะ คือผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน สิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบแล้วนำมาสอน เรียกว่า พุทธธรรม ในการสอนพระองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะให้มนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์ประเสริฐ ได้รับประโยชน์ที่ควรจะได้รับ ๓ ประการ คือ

- ๑) ภูมิธรรมมีกัตถะ ได้แก่ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกนี้หรือประโยชน์ขั้นต้น
- ๒) สัมปรายิกัตถะ ได้แก่ประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ในภพหน้า หรือประโยชน์ขั้นสูง
- ๓) ปรมาัตถะ คือประโยชน์สูงสุด จุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน

ในการพิจารณาวิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาและการนำหลักพุทธปรัชญามาศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับภาวะผู้นำในบทต่อไป ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องความมุ่งหมายในวัตถุประสงค์ข้อแรก คือ เพื่อประโยชน์ในปัจจุบันหรือประโยชน์ในขั้นต้น ดังนั้น หลักธรรมบางข้อที่มีความลึกซึ้งหรือเป็นเรื่องระดับ "โลกุตตรธรรม" ซึ่งเป็นธรรมอันมีวิสัยของโลกเป็นสภาวะที่พ้นโลก ธรรมเหล่านี้ก็จะไม่พิจารณาหรืออธิบายขยายความออกไปมาก แต่จะถือตามหลักฐานที่มาหรือเอกสารที่ใช้อย่างอิง ส่วนธรรมะบางข้อเกี่ยวข้องกับเรื่องภาวะผู้นำ สามารถจะนำมาประยุกต์ใช้ได้กับเรื่องที่ศึกษา หรือเป็นเรื่องโลกียธรรม อันเป็นวิสัยของโลกหรือสภาวะเนื่องในโลก หลักพุทธปรัชญาในส่วนนี้จะศึกษาวิเคราะห์ตามที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้

หลักพุทธปรัชญา เรื่อง วิชา ๓ อันเป็นความรู้แจ้ง หรือความรู้อันวิเศษที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ มี ๓ ประการ คือ

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ได้แก่ญาณเป็นเหตุให้ระลึกถึงชาติก่อนได้ คือ การระลึกชาติได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ คือ ญาณกำหนดครุฑุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม หรือเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายเรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ

๓) อาสวักขยญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมที่เป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หรือ ความตรัสรู้

ผู้ที่บรรลุนิพพานหรือเข้าถึงวิชาทั้ง ๓ ประการนี้ได้ ก็คงมีเฉพาะพระพุทธเจ้า เท่านั้น แต่ก็จะมีประโยชน์ในการที่จะพิจารณาหลักพุทธปรัชญาอันเกี่ยวกับภาวะผู้นำในข้ออื่น ๆ เช่น การที่พระพุทธองค์สามารถหยั่งรู้จิตวิทยาหรือความเป็นไปต่าง ๆ ของสรรพสัตว์โลกทั้งหลายได้ก็เพราะพระองค์บรรลุวิชา ๓ ประการดังกล่าว

หลักปัจจุสมุปบาท (Law of Causation, The Chain of Causation)
คำว่า ปัจจุสมุปบาทนี้แยกศัพท์พิจารณาได้ดังนี้

ปัจจุ	แปลว่า	อาศัยหรืออิงอาศัย		
สมุ	เป็นอุปสรรค	แปลว่า	พร้อม ไปด้วยกัน ก็ (เพื่อสนิทกับคำที่ขึ้นต้นด้วยสระให้แปลงนิคหิต (◌) เป็น ม)	
อุปบาท	แปลว่า	เกิดขึ้น	อุปบัติขึ้น	ปรากฏขึ้น

ปัจจุ + สมุ + อุปบาท สนิทเป็นคำ ปัจจุสมุปบาท แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม โดยอาศัยกัน ธรรมะที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้น หรืออาการที่สิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้นโดยเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน ในภาษาบาลีมีคำที่เป็นไวยากรณ์ (Synonym) กับคำนี้หลายคำ เช่น

อิทัปปัจจยตา	แปลว่า	ภาวะที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
ปัจจุจายการ	แปลว่า	อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน

พระราชารมณี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๗๑-๗๒.

ระบบปฏิจสมุปปาต เป็นระบบปรัชญาที่สมบูรณ์ที่สุดที่ใช้เป็นหลักวินิจฉัยปรัชญา
ใ้ทุกแขนงว่ามีข้อผิดพลาดหรือถูกต้องที่ไหนและอย่างไร ดังที่ศาสตราจารย์ วิสเควิกส์
ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงเรื่องปฏิจสมุปปาต
ว่า "เป็นกฎแห่งสากลจักรวาล (Cosmic Law) ซึ่งหมายความว่า บรรดากฎเกณฑ์
ต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิตในสากลจักรวาล รวมทั้งสิ่งที่ไร้ชีวิตด้วย ล้วนแต่อยู่ในกฎปฏิจสมุปปาต
ทั้งสิ้น" ^๑ ดังนั้นการที่จะเข้าใจในหลักพุทธปรัชญาในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องภาวะผู้นำ จึงจำเป็น
ต้องเข้าใจในหลักปฏิจสมุปปาตนี้ด้วยหลักปฏิจสมุปปาตหรือการเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลายโดยอาศัย
ซึ่งกันและกันมี ๑๒ ประการ คือ ^๒

๑/๒. อวิชชา (Ignorance) เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร (Karma-formations)
อวิชชาคือความความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ไ้แก่ทุกข สมุทัย นิโรธ และมรรค สังขาร คือสภาพ
ปรุงแต่ง หรือเจตนาการกระทำทางกาย วาจา หรือความจงใจ

๓. สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (Consciousness) วิญญาณ คือ
ความรู้แจ้งในอารมณ์ใดแก่วิญญาณ ๖ ตา รูปรูปด้วยการเห็น หู ได้ยิน จมูก ได้กลิ่น รูรสด้วยลิ้น
รู้สึกสัมผัสด้วยกาย และรู้ความนึกคิดหรือรูธรรมารมณ์ด้วยใจ

๔. วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป (Mind and Matter) นามรูป หรือ
นามและรูปมาจากหลักเบญจขันธ์ อันเป็นกองแห่งนามธรรมและรูปธรรมซึ่งประชุมเข้าเป็น
หน่วยรวมบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น

๕. นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ (Six-Sense Bases) สฬายตนะ
คือ อายตนะภายในหรือเครื่องเชื่อมก่อให้เกิดความรู้ภายใน ๖ อย่าง เรียกอีกอย่างว่า
อินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

^๑ พร รัตนสุวรรณ, คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๒), หน้า ๓.

^๒ พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๒๑๘ - ๒๒๐, ๓๖, ๑๖๘, ๑๖๖ และ ๑๖๘.

๖. สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ (Contact) ผัสสะ คือ การกระทบ
 แห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอกและวิญญาณ เช่น จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา คือ
 ตา + รูป + จักขุวิญญาณ)

๗. ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา (Feeling) เวทนา หมายถึงการ
 เสวยอารมณ์ อันเกิดจากสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

๘. เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา (Craving) ตัณหา คือ ความทะยาน
 ออยากในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นต้น

๙. ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน (Attachment) อุปาทาน
 หมายถึงความยึดมั่นควยอำนาจของกิเลสอันเนื่องมาจากตัณหา ผู้กพันควยการเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง

๑๐. อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิดภพ (Becoming) ภพ หมายถึง ภาวะ
 ชีวิตของสัตว์ หรือโลกที่เป็นอยู่ของสัตว์ เช่น กามภพ รูปภพ หรืออรูปภพ เป็นต้น

๑๑. ภพ เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ (Birth) ชาติได้แก่การเกิดหรือ
 ความปรากฏแห่งชั้นขันธ์หลาย

๑๒. ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ชรามรณะ (Decay and Death)
 ชรามรณะ ได้แก่ความแก่และความตาย ความสลายแห่งชั้นขันธ์ในที่สุด

ทั้ง ๑๒ ขันธ์เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจรไม่มีต้นไม่มีปลาย
 เรียกว่า ภวัจักร หรือวงจร วงล้อแห่งภพ

การแสดงหลักปัจจุสมุปบาท ให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ โดยอาศัย ปัจจัยสี่ทอดกันไปอย่างนี้ เป็นสมุทวาร คือ ฝ่ายสมุทัย ไซ้เป็นคำอธิบายอริยสัจข้อที่ ๓ แสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ปัจจุสมุปบาทที่แสดงแบบนี้เรียกว่า อนุโลมปัจจุสมุปบาท (Direct Dependent Origination)

การแสดงในทางตรงกันข้ามกับข้างต้นเป็นวิโรชวาร คือ ฝ่ายวิโรช ไซ้อธิบาย อริยสัจข้อที่ ๔ อันแสดงให้เห็นความดับไปแห่งทุกข์โดยอาศัยความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย สืบทอดกันไป เรียกว่า ปฏิโลมปัจจุสมุปบาท (Reverse Dependent Origination) ๑

จากหลักในกฎปัจจุสมุปบาทดังกล่าวข้างต้นนี้ จะมีคุณค่าอย่างยิ่งในการนำมา ประยุกต์ใช้ศึกษาหลักภาวะผู้นำ กล่าวคือ ความเป็นผู้นำนั้นก็ภาวะหรือภพ ๆ หนึ่ง การที่เกิดภาวะผู้นำก็จะต้องมีเหตุมีปัจจัย การที่จะเป็นผู้นำที่ดีหรือเลว จะได้รับความ เคารพยกย่อง เชื่อถือ จากผู้ใต้บังคับบัญชามากน้อย เพียงใดก็ขึ้นอยู่กับเหตุกับปัจจัยต่าง ๆ ทั้งจากเหตุหรือปัจจัยภายใน คือ ตัวผู้นำเองและเหตุปัจจัยภายนอกคือสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ผู้ที่จะเป็นผู้นำที่ดีจะต้องเข้าใจในกฎเกณฑ์หรือหลักอันเป็นธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ เริ่มต้น คุยการศึกษาตัวเองก่อนว่ามีจุดอ่อน ข้อดี ข้อเสีย อย่างไร เช่น การที่เป็นผู้นำแบบอัคราธิปไตย (Autocratic Leader) ๒ ในแง่ที่ว่าตัวเองเป็นใหญ่ มีความเชื่อมั่นในตัวเองมาก ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นจากใคร ผลลัพธ์ที่ออกมาคือการทำงานล้มเหลวหรือไม่ได้รับความ ร่วมมือจากผู้ใต้บังคับบัญชา อาจจะทำงานได้บ้างแต่ก็ไม่ดีเท่าที่ควรก็จะต้องวิเคราะห์หรือ พิจารณาที่ตัวเองอันเป็นปัจจัยภายในก่อน มิใช่จะคอยมองที่จะจับผิดผู้อื่นโดยมิได้พิจารณาว่า ตนเองตั้งมั่นอยู่ในสิ่งที่ถูกที่ควรแล้วเพียงใด ในกรณีนี้เมื่อเข้าใจตัวเองแล้วว่า เป็นผู้นำแบบ

พระราชกรณียกิจ (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๒๒๒ และพุทธทาสภิกขุ ปัจจุสมุปบาทคืออะไร (พระนคร : สำนักธรรมมูษา, ๒๕๑๓).

๒ ผู้นำประเภทต่าง ๆ และลักษณะผู้นำจะศึกษารายละเอียดในบทที่ ๔.

อัทธาธิปไตย อุปาทาน คือความยึดมั่นเชื่อถือตัวเอง (The Ego-belief) มากเกินไป
ใจแคบไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นจากผู้อื่น จนขาดลักษณะความเป็นผู้นำที่ดีในแง่ที่จะต้อง
จิตใจกว้าง ไม่ปฏิเสธที่จะรับฟังความคิดใหม่ ๆ (Open Minded) เมื่อผู้นำเข้าใจ
ดังนี้แล้ว ก็ให้หลักปรัชญาสมุปบาท สืบสาวหาสาเหตุไปตามลำดับ การที่จะแก้ปัญหาได้
ก็ต้องตัดสายของปรัชญาสมุปบาท คือตัดต้นตอของปัญหาให้ได้ เช่น อาจจะต้องละทิ้ง
อุปาทาน ความไม่เชื่อมั่นชอบยกพร่องทั้งหลาย เป็นต้น

ดังนั้น หลักความเป็นผู้นำในทางพุทธศาสนา จึงสอนให้บุคคลปกครองตนเอง
และถือว่าผู้ที่ปกครองหมู่คณะใด จะต้องปกครองตนเองหรือตั้งตนอยู่ในสิ่งที่ถูกต้องที่ควรให้ได้
เสียก่อน ดังพระคำรัสของพระพุทธองค์ในคาถาธรรมบท อัททวรรคที่ ๑๒ ว่า

หากว่าบุคคลพึงรูวาทนเป็นที่รักไซร้ พึงรักษาทนนั้นไว้ให้เป็นอักษภาพ
อันตนรักษาคือแล้ว บัณฑิตพึงประคัมประคองตนไว้อลอลคยามทั้งสาม
ยามใดยามหนึ่ง บุคคลพึงบังทนนั้นและให้ตั้งอยู่ในคุณอันควรเสียก่อน
พึงปราสอนผู้อยู่ในภายหลัง บัณฑิตไม่พึงเสราหมอง หากว่าพึงทำตน
เหมือนอย่างทีตนปราสอนคนอื่นไซร *

ตามทัศนะของพุทธศาสนาถือว่า การที่จะเป็นผู้นำให้บุคคลอื่นทำอะไรตนเองควร
ที่จะทำได้เสียก่อน จะได้ไม่มีที่ตำหนิติเตียนภายหลัง เมื่อบุคคลใดมีความรับผิดชอบต่อ
ตนเองแล้ว ความรับผิดชอบต่อกุศลหรือหมู่คณะส่วนรวมย่อมจะเกิดตามมา หลักดังกล่าวนี้
เป็นการสอนให้คนริเริ่มที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำ ^๒ ความเข้าใจในหลัก

* พระไตรปิฎก เล่ม ๒๕/๒๒/๓๐-๓๑.

^๒ สุทธิพงษ์ คันธยาพิศาลสุทธิ, หลักพระพุทธศาสนา ที่ระลีกงานสมโภชทศวรรษบัตร
พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดพิชัยญาติการาม ๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๒ (ธนบุรี : สำนักพิมพ์
สหประชาชาติไทย, ๒๕๒๒), หน้า ๖๕.

พุทธปรัชญา เรื่องกฎปฏิบัติสมุปบาทดังกล่าวจึงมีคุณค่าในการที่จะพัฒนาตนเอง แก้ไขปัญหา
ที่ตนเองจากนั้นก็จะเป็นแบบอย่าง นำผู้อื่นเพื่อแก้ไขปัญหของสังคมและส่วนรวมได้ต่อไป
เพราะหน้าที่อย่างหนึ่งของผู้นำหรือการเป็นหัวหน้าคนอื่นก็คือการนำ (Lead) มีใ้การตาม
(Follower) ถ้าผู้นำเป็นแบบอย่างที่ดีนำถูกทางก็ย่อมจะพาหมู่คณะไปสู่ความสำเร็จได้
ทุกเมื่อตามเหตุตามปัจจัยโดยมิจำเป็นจะต้องรอคอยฤกษ์ยามแต่อย่างใด ผู้นำจะต้องเป็น
ผู้หนักแน่นในเหตุผล มองเห็นการกระทำและผลของการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย
ไม่เชื่อเรื่องมายา คัมภีร์ คัมภีร์ภาษิตที่ว่า

ประโยชน์ใดล่วงเลยคนโง่เขลา ผู้มีวักยฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์
ของประโยชน์ คงควาจักทำอะไรได้^๑

ฤกษ์คือโยยม ย่อมสำเร็จทุกเมื่อ แกนุคคณัฐบริสุทธิ อุโบสถที่สำเร็จ
ทุกเมื่อแกณัฐบริสุทธิ วัตรของบุคคณัฐบริสุทธิ หมกจกแล้ว มีการงาน
สะอาด ย่อมสำเร็จทุกเมื่อ^๒

หลักอริยสัจ ๔

หลักอริยสัจ ๔ นี้เป็นหลักความจริงอันประเสริฐ ซึ่งเป็นหลักที่สำคัญของ
พุทธปรัชญา อันได้แก่

๑. ทุกข์ หมายถึงสภาพของชีวิต ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต ได้แก่การเกิด
แก่ เจ็บ ตาย การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ที่พอใจ การพลัดพรากจากที่รัก ความไม่
สมหวังเหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น

๒. ทุกขสมุทัย คือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ ตัณหา ความทะยานอยากต่าง ๆ

^๑ พระไตรปิฎก ๒๓๗/๔๔/๑๘.

^๒ พระไตรปิฎก ๑๒/๔๔/๓๐.

๓. ทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์ ได้แก่ภาวะที่ตัดหาอันเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ คับสิ้นไป อันเป็นสภาพที่สงบสุข หลุดพ้น มีแต่ความบริสุทธิ์ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือ นิพพาน ความดับทุกข์นี้จึงเป็นผลที่เกิดขึ้นจากวิธีการดับทุกข์ โดยการปฏิบัติทางสายกลาง

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ คือทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ซึ่งหมายเอาข้อปฏิบัติทางสายกลาง หรือหลักมัคค์มาปฏิบัติ แปลว่าทางสายกลาง คือ มรรค ๘ มืองค์ ๘ การปฏิบัติตามมรรค ๘ เป็นเหตุนำไปสู่ภาวะความดับทุกข์

ปัญญา ๔.๑ สัมมาทิฐิ เห็นชอบ ได้แก่ เห็นอริยสัจ ๔

๔.๒ สัมมาสังกัปปะ คำวิชอบ ได้แก่ คำวิในทางไม่เบียดเบียน คำวิกำจัดความโกรธ ก็เลศสันหาต่าง ๆ

ศีล ๔.๓ สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่ วาจาสุจริต

๔.๔ สัมมาภังคะ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต

๔.๕ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

สมาธิ ๔.๖ สัมมาวายามะ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน คือเพียรระวังมิให้ ความชั่วเกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้น เพียรทำความดีและ เพียรรักษาความดีไว้

๔.๗ สัมมาสติ ระลึกรชอบ ได้แก่ การใช้สติกำหนด กาย เวทนา จิต และธรรม

๔.๘ สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่สมาธิจนได้ฌาน

พระราชวรคุณี (ประยูรย์ ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

หลักในอริยสัจ ๔ ประการ มีความสำคัญ เป็นหลักพุทธปรัชญาที่ครอบคลุมธรรมะทั้งหมดของพระพุทธเจ้า คงจะเห็นได้จากที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าโคเหล่าหนึ่งแห่งสัตว์ผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถือการประจุมลึงในรอยเท้าข้างรอยเท้าข้างชาวโลกย่อมกล่าวว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าข้างเป็นของใหญ่ แมฉนั้นโค ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าโคเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์เขาในอริยสัจสี่ ฉะนั้นเหมือนกันแล ในอริยสัจสี่เหล่าไหนคือในทุกขอริยสัจ ในทุกขสมุทัยอริยสัจ ในทุกขนิโรธอริยสัจ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

หลักอริยสัจ ๔ และหลักมรรคมีองค์ ๘ หรือทางสายกลางดังกล่าวมีคุณค่าอย่างยิ่งในการนำมาประยุกต์ใช้ในเรื่องราวะผู้นำ กล่าวคือ เพียงแต่หลักการของทางสายกลางก็มีประโยชน์และคุณค่าอย่างยิ่งในการทำงานทุกชนิด ยิ่งเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองก็ยิ่งจะมีความจำเป็นมาก เพราะจะต้องรู้จักการประสานประโยชน์ของทุกฝ่าย เช่นเดียวกับหลักการของการประนีประนอม (Compromise) การทำงานประเภทอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกันจะต้องมีหลักของความอ่อนอ่อนผ่อนปรนตามสถานการณ์ ดังกล่าวมานี้เป็นเพียงแต่หลักการนำไปปฏิบัติตามแนวทางมรรคมีองค์ ๘ คุ้มแล้ว ก็ยิ่งจะเป็นการเสริมบารมีและยกระดับภาวะความเป็นผู้นำให้สูงขึ้นได้เป็นอย่างดี

ส่วนหลักอริยสัจ ๔ ก็เช่นเดียวกัน มีคุณค่าที่สำคัญในการวางแผนและการแก้ปัญหาทุกชนิด การวางแผนเป็นหน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของผู้นำทางการบริหารโดยทั่วไป การวางแผนจะมีการกำหนดขั้นตอน โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประการ ดังนี้

๑. ขั้นการวางแผน (Formulation of Plan) โดยการใช้หลัก ๕ W คือ ทำอะไร อย่างไร กับใคร ที่ไหน และเมื่อไร (What, How, Who, Where, When)
๒. ขั้นการปฏิบัติตามแผน (Executive of Plan)
๓. ขั้นตรวจสอบและปรับปรุงแผน (Reviews of Plan)

หลักอริยสัจ ๔ มีลักษณะเป็นขั้นตอนของการวางแผนเหมือนกัน แต่เป็นการวางแผนชีวิตเพื่อแก้ปัญหาในชีวิตของแต่ละบุคคล ผู้ที่จะเป็นผู้นำจะต้องแก้ปัญหาชีวิตของตนเองให้ได้เสียก่อนแล้วจึงจะไปแก้ปัญหาให้แกผู้อื่น หลักอริยสัจ ๔ นี้เป็นแบบการแก้ปัญหาชีวิตของการแจกแจงแสดงความจริงของชีวิต เป็นกฎแห่งกรรมที่เริ่มอธิบายจากผลของกรรมซึ่งมองเห็นได้ง่ายกว่าไปสู่เหตุ นั่นคือ ไม่มีสิ่งอื่นใดเกิดขึ้นกับชีวิต นอกจากความทุกข์ ทั้งที่กำลังประสบอยู่ ที่เคยประสบมาแล้ว และที่กำลังจะประสบในอนาคตล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น สิ่งที่เป็นทุกข์ก็เป็นอนัตตา หาสาระมิได้ และไม่คงสภาพอยู่เช่นนั้นเสมอไปได้แต่จะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุดตามเหตุและปัจจัย ดังพุทธวจนะที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระธรรมทว่า

สัพเพ สงขาร่า อนิจจาทิ
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง

สัพเพ สงขาร่า ทุกขาทิ
สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สัพเพธมมา อนตฺตาทิ
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ๒

^๑ สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนคร : โรงพิมพ์เกษมสุวรรณ, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕๔.

^๒ เสฐียรพงศ์ วรรณปก, (รวบรวม), พุทธวจนะในธรรมบท (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๓๑๗-๓๑๘.

ความทุกข์หรือปัญหาทั้งหลายในชีวิตล้วนเป็นผลที่เกิดจากการกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจของมนุษย์เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ใจหรือบางทีอาจเรียกว่าจิตมีบทบาทที่สำคัญที่สุด อาจจะทำให้เกิดปัญหาความทุกข์หรือความสุขได้ ทั้งนี้เพราะ "ใจเป็นผู้นำ ทุกสิ่งทุกอย่าง ใจเป็นใหญ่ ทุกอย่างสำเร็จได้โดยใจ" ^๑ นอกจากนี้แล้วใจหรือจิตดังกล่าวก็มีลักษณะ "คืนรน กลับกลอก รักษาได้โดยยาก ห้ามได้โดยยาก" ^๒ และถ้าบุคคลสามารถฝึกจิต หรืออีกนัยหนึ่งควบคุมจิตใจของตนเองให้ตั้งมั่นได้แล้ว ก็ย่อมจะเกิดปัญญาแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในคาถาธรรมบทจิตวรรคที่ ๓ ดังนี้

การฝึกฝน จิตที่เข้มได้ยาก อันเร็ว มีปรกติในอารมณ์ อันบุคคล
 พึงใคร่อย่างไร เป็นความดี เพราะวาจจิตมีบุคคลผู้ฝึกแล้วนำสุขมาให้
 ปัญญายอมไม่บริบูรณ์แก่บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคง ^๓

จิตใจที่จะมีความมั่นคงและมีความสะอาด บริสุทธิ์ จะเกิดขึ้นได้ก็โดยการปฏิบัติ ตามหลักของมรรคมีองค์ ๘ หรืออาจจะสรุปย่อลงก็คือ หลักศีล สมาธิ และปัญญา ศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมตนเองทางความประพฤติให้มีระเบียบวินัย ให้กาย วาจา เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร แต่การประพฤติอยู่ในศีลยังไม่สามารถควบคุมบังคับใจได้ ต้องอาศัยสมาธิ ศีลจึงเป็นพื้นฐานของการเจริญสมาธิ ซึ่งเป็นการฝึกหัดครอบงำจิตใจให้สงบและจะเป็นพื้นฐานของความหยั่งรู้หยั่งเห็นต่อไป ด้วยจิตใจที่เป็นสมาธิเท่านั้นที่จะทำให้คนเราปฏิบัติจนบรรลุถึงปัญญา คือความรู้แจ้งในความจริงของชีวิตและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

^๑ เสฐียรพงศ์ วรรณปก, (รวบรวม), พุทธวจนะในธรรมบท, หน้า ๓.

^๒ พระไตรปิฎกฉบับหลวง ๒๕/๑๓/๑๓.

^๓ พระไตรปิฎกฉบับหลวง ๒๕/๑๓/๑๓.

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามีมากมาย แต่อาจจะสรุปลงได้เป็นหลักใหญ่ได้

๓ ข้อ คือ

๑. สัพพปาปัสส อกรรม ไม่ทำความชั่วทั้งปวง
๒. กุสลสุสูปสมปทา ทำแต่ความดี
๓. สจจิตฺตปริโยทปนํ ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์

คุณค่าของพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาชีวิตที่มีทั้งลักษณะของการวิเคราะห์และสังเคราะห์ตามหลักการของเหตุผล เพื่อให้เห็นภาพรวมของชีวิตตามความจริงแท้ ตลอดจนรายละเอียดโดยพิศการของชีวิตทุกแง่มุม ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบสิ้น และยังชี้แนววิธีการแก้ปัญหาซึ่งแต่ละคนพึงฝึกฝนได้ด้วยตนเอง จึงเป็นแนวทางอันควรปฏิบัติในการดำรงชีวิตประจำวันไม่ว่าจะดำเนินชีวิตในสถานะหรือบทบาทใด ถ้าปฏิบัติได้เต็มบริบูรณ์ และบำเพ็ญถึงขั้นบริสุทธิ์ที่สุดก็จะพ้นทุกข์ได้ พุทธปรัชญาจึงมีคุณค่าแก่ชีวิต พระศรีวิสุทธิโมลี ได้สรุปคุณค่าเด่นที่นำสังเขปของพุทธปรัชญาที่ปรากฏอยู่โดยย่อที่สุดในอริยสัจ ๔ ไว้ดังนี้

๑. เป็นวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหาคาตามระบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาคาใด ๆ ก็ตามจะมีคุณค่าและสมเหตุผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้

๒. เป็นการแก้ปัญหาคาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาไขประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอำนาจกลบฝังกาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ

๓. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของทุกคน ไม่ว่ามนุษย์จะเติลคออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัว กว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่า และสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและไขประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป

พระราชวรภู่ (ประยูร ปรยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ, หน้า ๖๕.

๔. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ต่อเนื่องอยู่กับชีวิต หรือเป็นเรื่องของชีวิต
เองแท้ ๆ ไม่ว่าจะมุ่งจะสร้างสรรค์ศิลปวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหา
และพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปวิทยาการหรือกิจการต่าง ๆ นั้นจะเจริญขึ้น
เสื่อมลง สูญสลายไป หรือเกิดมีใหม่มาแทน อย่างไรก็ตามหลักความจริงนี้จะคงยืนยาวใหม่
และใช้ประโยชน์ได้ตลอดทุกกาล

สรุปทนายบท

จากการที่ได้กล่าวถึงหลักพุทธปรัชญาและการทำความเข้าใจในหลักการสำคัญ ๆ
ของพุทธปรัชญามาแล้วนี้ จะเป็นแนวทางในการนำมาพิจารณาหลักธรรมะ หรือข้อความอื่น ๆ
อันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องภาวะผู้นำโดยเฉพาะต่อไป ในการริเริ่มพัฒนาความเป็นผู้นำ เพื่อ
ปรับปรุงตนเองก็ต้องละความชั่ว ประพฤติดี และทำจิตใจให้สะอาด ปราศจากเครื่อง
เศร้าหมองด้วยความรู้โลก ความโกรธ ความหลง เพื่อจิตใจมีความสะอาด สว่าง สงบ
ดีแล้วก็จะเป็นผู้มีปัญญา พัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าและเป็นผู้นำคนอื่นได้ ดังพุทธภาษิตที่ว่า
ผู้มีปัญญาดี เมื่อสัตว์ทั้งหลายอื่นประมาณแล้ว ท่านไม่ประมาณกลับแล้ว
ท่านเป็นผู้รู้คนมาก ทิ้งคนโง่ไปอยู่ เหมือนมาเร็วทิ้งมาไม่ช้ากำลังนั้น ๒

หลักพุทธปรัชญาที่สำคัญมี ๓ หลัก คือ อริยสัจ ๔ วิชา ๘ และปฏิจจนุปบาท

วิสุทธีโมลี, "พุทธธรรมหรือกฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต" ใน
ชุมนุมบทความทางวิชาการ โครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พิมพ์ถวาย
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิป พงศ์ประพันธ์ เนื่องในวโรกาสที่มีพระชนมายุ ครบ
๔๐ พรรษาบริบูรณ์, ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๘ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘),
หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

๒ พระศาสนโสภณ (แจ่ม), ธรรมสมบัติ หมวด ๑๒ ตาถาธรรมบทแปล
พิมพ์ครั้งที่ ๔ (พระนคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐), หน้า ๒๒.

เรื่องภาวะผู้นำหรือการที่จะเป็นผู้ปกครอง ควบคุมบริหารหมู่คณะให้อยู่ในระเบียบ วินัยในหลักพุทธปรัชญาเนโทให้เริ่มต้นจากการปกครองตนเองโดยการใช้ปัญญา เพราะถือว่า "ปัญญาย่อมปกครองตน" ^๑ และ "ปัญญาเป็นรัทธาของคนทั้งหลาย" ^๒ เมื่อสามารถที่จะ ปกครองตนเองได้ ก็สามารถจะใช้ปัญญาพิจารณาหาความรู้เฉพาะเพื่อการปกครองผู้อื่นได้ คั้งนั้น ในบทต่อไปจึงเป็นการเสนอหลักพุทธปรัชญาสำหรับผู้นำโดยการใช้ปัญญาเพื่อการปกครอง ตนเอง และหลักพุทธปรัชญาซึ่งเน้นเฉพาะผู้ที่จะต้องเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองซึ่งมีทั้งที่มี การรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่บ้างแล้ว และในรูปของพุทธภาษิตต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ ในโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ กัน และจะพิจารณาควบคู่ไปกับแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับ ผู้นำทางการบริหารต่อไป.

^๑ พระไตรปิฎก ๑๕/๑๓๕/๕๒.

^๒ พระไตรปิฎก ๑๕/๑๕๘/๘๘.